

**ЕКОЛОГІЯ
ПРАВО ЛЮДИНА**

Верховенство права для захисту довкілля

Національна судова практика у спорах щодо відшкодування шкоди довкіллю. Правові висновки у спорах щодо відшкодування шкоди довкіллю, викладені у постановах Верховного Суду України

Аналітичний огляд

Національна судова практика у спорах щодо відшкодування шкоди довкіллю. Правові висновки у спорах щодо відшкодування шкоди довкіллю, викладені у постановках Верховного Суду України

Аналітичний огляд

Національна судова система України з моменту її утворення діє за принципом верховенства права, який закріплено в частині 1 статті 8 Конституції України, яка є Основним Законом нашої держави, а норми Конституції є нормами прямої дії. Саме верховенство права характеризує стан національного судочинства, який залежить як від правової основи самого судового процесу так і від діяльності судів. **Принцип верховенства права** та довіра до судової влади формується крізь призму судових рішень, які у своїй сукупності складають систему судової практики, яка є надзвичайно важливою для правової держави.

В усіх судових процесах, незалежно від того в порядку якого судочинства розглядається справа, суд вирішує яку саме норму права слід застосувати при прийнятті рішення. Останніми роками, суди, під час ухвалення судового рішення враховують висновки щодо застосування відповідних норм права, викладених в постановках Верховного Суду, такий обов'язок для суду встановлено профільними процесуальними кодексами. Для прикладу, у **цивільному судочинстві** - частина 4 статті 263 ЦПК України, у **господарському** – частина 4 стаття 236 ГПК України, у **кримінальному** – частина 6 стаття 368 КПК України, в **адміністративному** - частина 2 стаття 245 КАС України. Частина 1 статті 36 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» встановлює, що Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України, який забезпечує сталість та єдність судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом.

Поряд з цим, згідно з пункту 6 частини 2 статті 36 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», саме Верховний Суд забезпечує однакове застосування норм права судами різних спеціалізацій у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом. В цій частині, варто звернути увагу на те, що саме Постанови Верховного Суду є остаточними та не підлягають оскарженню.

Таким чином, саме єдність і послідовність судової практики по суті є передумовою передбачуваності поведінки суду і довіри до суду, яка в сучасних умовах є критично необхідною та важливою. Завдяки єдності судової практики може реалізовуватись принцип рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом, який закріплено у статті 129 Конституції України. Також, завдяки єдності та послідовності судової практики може в повній мірі досягатись завдання та основні засади українського судочинства, такими як справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів, зокрема щодо відшкодування шкоди, завданої порушенням природоохоронного законодавства, з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, держави.

Національна судова система України, визнає Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року і протоколи до неї, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, та практику Європейського суду з прав людини як **джерелом права**. Саме стаття 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, закріпила **право на справедливий суд** яке гарантує право кожній особі на справедливий й публічний

розгляд своєї справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, саме цього прагне кожна особа, звертаючись до суду.

Звісно аналізуючи національну судову практику, яка сформувалась останніми роками, українські суди все частіше застосовують при прийнятті рішення судову практику Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Судова практика ЄСПЛ є об'єктивним критерієм оцінки правової системи кожної держави, яка є учасницею Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Найважливіші правові висновки, викладені у Постановах Верховного Суду України, відіграють важливе значення для формування єдності судової практики у спорах щодо відшкодування шкоди, завданої довкіллю або завданої порушенням природоохоронного законодавства. Правові висновки Верховного Суду України, які викладені у формі Постанов, розміщуються у **Єдиному державному реєстрі судових рішень (ЄДРСР)**. Судові рішення, внесені до ЄДРСР, є відкритими для безоплатного цілодобового доступу на офіційному веб-порталі судової влади України. Таким чином, аналізуючи сформовану судову практику у спорах щодо відшкодування шкоди завданої довкіллю, яка міститься у Єдиному державному реєстрі судових рішень у формі Постанов Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду, спори щодо відшкодування шкоди завданої довкіллю, згідно характеру завдання (заподіяння) шкоди природним ресурсам, можна розділити на наступні групи:

1. **Щодо відшкодування шкоди, завданої незаконною вирубкою лісів (дерев).**
2. **Щодо відшкодування шкоди, завданої забрудненням атмосферного повітря.**
3. **Щодо відшкодування шкоди, завданої забрудненням земельних ділянок.**
4. **Щодо відшкодування шкоди, завданої забрудненням водних об'єктів.**
5. **Щодо відшкодування шкоди, завданої об'єктам природно-заповідного фонду України.**
6. **Щодо відшкодування збитків, заподіяних внаслідок самовільного користування надрами**

За вказаних обставин, доцільно розглянути судову практику щодо кожної групи спорів на прикладі конкретних судових справ, які розглядалися Верховним Судом та по яким Верховний Суд зробив важливі висновки.

1. **Спори щодо відшкодування шкоди, завданої незаконною вирубкою лісів (дерев).**

Постановою Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 26 травня 2022 року¹ у справі № 922/2317/21, розглянуто справу за позовом керівника Куп'янської окружної прокуратури Харківської області в інтересах держави в особі Державної екологічної інспекції у Харківській області до відповідача - Державного підприємства «Куп'янське лісове господарство» про стягнення 6 375 136,44 грн. збитків, заподіяних державі внаслідок незаконної рубки дерев.

Позовна заява була обґрунтована тим, що Держекоінспекцією проведено позапланову перевірку дотримання Лісгоспом природоохоронного законодавства, в ході якої виявлено факт незаконної рубки дерев без ознак клеймування на шийці пенька, на всій площі вибіркової санітарної рубки за результатом чого складено акт перевірки та проведено розрахунок заподіяної шкоди, яку відповідач не оплатив.

---

¹ <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104603023>

Доказова база щодо розміру заподіяних збитків: розрахунок розміру шкоди, який здійснений Держекоінспекцією у відповідності до постанови Кабінету Міністрів України від 23.07.2008 № 665 «Про затвердження Такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу» та індексації такс 2020 року.

Рішення судів попередніх інстанцій. Суд першої інстанції задовольнив позов та стягнув з Лісгоспу заподіяну шкоду в повному обсязі. Апеляційний господарський суд не погодився з висновками суду першої інстанції щодо стягнення шкоди, з урахуванням чого рішення місцевого господарського суду скасував та прийняв нове рішення, яким відмовив у задоволенні позову з мотивів недоведення позивачем заподіяння шкоди державі, оскільки Лісгоспом рубку дерев проведено на підставі спеціального дозволу (лісорубного квитка на вибірккову санітарну рубку), а кількість зрубаних дерев виявлена при перевірці менша ніж зазначена в лісовому квитку.

Верховний Суд України, у складі колегії суддів касаційного господарського суду, скасовуючи Постанову апеляційного суду та залишаючи в силі рішення суду першої інстанції, яким стягнуто збитки, **зробив наступні висновки щодо застосування норм права.**

1. Системний аналіз положень статті 84 ЛК України, пункту 4, 19 Правил поліпшення якісного складу лісу, пунктів 4, 12, 13, 26 Санітарних правил в лісах України, пунктів 4.1, 4.2, 4.16 Методичних вказівок з відведення і таксації лісосік, видачі лісорубних квитків та огляду місць заготівлі деревини в лісах приводить до висновку, що нанесення клейма біля шийки кореня дерева здійснюється до початку фактичного проведення рубки та передуює фактичному проведенню рубки раніше обстежених дерев, а тому це клеймо має залишатися і після проведення вибіркової санітарної рубки дерев.

2. Проведена за наявності лісорубного квитка вибіркова санітарна рубка дерев без ознак клеймування біля шийки кореня на всій площі вибіркової санітарної рубки свідчить про порушення нормативно закріплених вимог для такої рубки та є підставою для стягнення заподіяної лісу шкоди внаслідок вирубки не відведених у рубку дерев.

Інші висновки Верховного Суду, по суті розгляду справи.

Верховний Суд погодився з висновками місцевого господарського суду щодо наявності в діях відповідача складу цивільного правопорушення, необхідного для стягнення шкоди та зауважив, що суд обґрунтовано встановив наявність в діях відповідача **усіх елементів складу цивільного правопорушення, необхідних для стягнення шкоди, а саме: протиправної поведінки**, яка виявилась у здійсненні рубки дерев у лісовому масиві (кварталі та виділі) Борівського лісництва, які не обліковані матеріалами відведення насаджень та на рубку яких не видавались лісорубні квитки (без їх фактичного відводу), що підтверджується актом перевірки органу контролю; проведенням рубки дерев не призначених у рубку; **завданої шкоди**, що підтверджується розрахунком такої шкоди, оскільки шкода завдана внаслідок здійснення рубки дерев: **між її спричиненням та протиправною поведінкою відповідача існує сталий причинний зв'язок та вини заподіювача шкоди**, підтверджені актом перевірки та переліковуюю відомістю пнів та винною поведінкою останнього, що мала свій вираз у продовженні рубки дерев без відводу дерев у рубку (без клеймування) за умови обізнаності про необхідність його проведення, а отже і незабезпеченні належного використання лісових ресурсів, які перебувають у постійному користуванні держлісгоспу.

Організація і забезпечення охорони та захисту лісів, яка передбачає здійснення комплексу заходів, спрямованих на збереження та охорону лісів, зокрема від незаконних рубок та інших пошкоджень, **покладається на постійних лісокористувачів.**

Порушення вимог щодо ведення лісового господарства, встановлених у сфері охорони, захисту та використання лісів, є підставою для покладення на постійного лісокористувача цивільно-правової відповідальності. При цьому неважливо, хто конкретно здійснював незаконне вирубування дерев на ділянках лісу, наданих у постійне користування, оскільки **визначальним є факт порушення лісокористувачем встановлених правил лісокористування, що спричинило завдання державі збитків внаслідок незаконної рубки** дерев третіми особами на підконтрольній лісокористувачу ділянці лісу.

Обов'язок щодо забезпечення охорони лісових насаджень покладено саме на постійних лісокористувачів, які відповідають за невиконання або неналежне виконання таких обов'язків, в тому числі, у разі незабезпечення охорони та захисту лісів від незаконних рубок дерев (аналогічний висновок, викладений у постанові об'єднаної палати Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду у справі від 09.08.2018 № 909/976/17, постановою Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 20.08.2018 у справі № 920/1293/16, від 19.09.2018 у справі № 925/382/17, від 09.12.2019 у справі № 906/133/18, 20.02.2020 у справі № 920/1106/17, від 30.11.2021 у справі № 926/2174/20).

2. Спори щодо відшкодування шкоди, завданої забрудненням атмосферного повітря.

Постановою Верховного Суду України у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 02 червня 2022 року² у справі № 920/821/18, розглянуто справу за позовом заступника керівника Окружної прокуратури міста Суми в інтересах держави в особі Державної екологічної інспекції у Сумській області, **до відповідача - Дочірнього підприємства «Сумський облавтодор» ВАТ «Державна акціонерна компанія «Автомобільні дороги України» про стягнення 2 802 056,48 грн. збитків, завданих державі внаслідок наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря.**

Позовна заява обґрунтована фактом порушення законодавства у сфері охорони навколишнього природного середовища, встановленого Держекоінспекцією, під час проведення планового заходу державного нагляду (контролю), під час якого виявлено факти здійснення виробничою базою та асфальтобетонними заводами відповідача викидів в атмосферне повітря забруднюючих речовин від організованих та неорганізованих стаціонарних джерел без дозволу на їх викиди за результатом чого складено акт перевірки та здійснено розрахунок заподіяних державі збитків, які він не оплатив.

Доказова база щодо розміру заподіяних збитків: розрахунок розміру збитків, здійснений Позивачем згідно з Методики розрахунку розмірів відшкодування збитків, які заподіяні державі в результаті наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря, затвердженої наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 10.12.2008 № 639 із змінами та доповненнями.

Рішення судів попередніх інстанцій. Суд першої інстанції, з яким погодився апеляційний господарський суд, стягнув з відповідача заподіяні державі збитки, дійшовши висновку, що відповідач не вжив заходів щодо своєчасного отримання дозволів на викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин та продовжив їх викид після закінчення строку дії попередніх дозволів чим завдав державі збитки внаслідок наднормативного викиду забруднюючих речовин в атмосферне повітря.

---

² <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105324909>

Верховний Суд, України у складі колегії суддів касаційного господарського суду залишаючи рішення судів попередніх інстанцій без змін та відмовляючи у задоволенні касаційної скарги відповідача зробив наступні висновки щодо застосування норм права.

I. Стосовно необхідності суб'єктам господарювання отримувати дозвіл на викид в атмосферне повітря забруднюючих речовин неорганізованими стаціонарними джерелами.

Системний аналіз положень підпункту 14.1.230 пункту 14.1 статті 14 ПК України, підпункту 1.14.5. Інструкції про зміст та порядок складання звіту проведення інвентаризації викидів забруднюючих речовин № 7 свідчить, що під **стаціонарним джерелом викидів (забруднення)** слід розуміти нерухомий об'єкт (підприємство, цех, агрегат, установка тощо), що зберігає свої просторові координати протягом певного часу та здійснює викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря.

Поняття **стаціонарні джерела викидів (забруднення)** охоплює собою водночас і **організовані, і неорганізовані джерела викидів**, адже головною кваліфікуючою ознакою цих джерел є їхня стаціонарність, тоді як організованість/неорганізованість є ознакою диференційованості поділу в залежності від характеру (видів) викиду забруднюючих речовин в атмосферу здійснених джерелом викиду.

Віднесення стаціонарного джерела до організованого та неорганізованого має наслідком лише відмінності регулювання викидів забруднюючої речовини в атмосферу такими джерелами, що зумовлено різницею їх природи, але жодним чином не нівелює, з урахуванням віднесення неорганізованих джерел до стаціонарних, **необхідність отримання дозволу на право здійснення викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря** як для організованих так і **для неорганізованих джерел викидів**.

Для отримання дозволу на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря неорганізованими стаціонарними джерелами інвентаризація таких джерел викидів має містити їх характеристики в залежності від яких до цих джерел встановлюються **вимоги** стосовно здійснення ними викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря, оскільки неорганізовані стаціонарні джерела викидів самі по собі не мають попередньо визначених ідентифікуючих параметрів, які дозволяють встановити для них відповідні **нормативи** викидів.

II. Стосовно наявності підстав для стягнення збитків за порушення законодавства у сфері охорони навколишнього природного середовища викид в атмосферне повітря забруднюючих речовин неорганізованими стаціонарними джерелами без дозволу на викид таких речовин

Відсутність у суб'єктів господарювання дозволу на викиди стаціонарними джерелами викидів (як організованими так і неорганізованими) забруднюючих речовин в атмосферне повітря свідчить про порушення нормативно визначених умов викидів таких речовин в атмосферу, зокрема абзацу другої частини першої статті 10, частин п'ятої - шостої статті 11 Закону України «Про охорону атмосферного повітря» (в редакції, чинній на момент виникнення спірних правовідносин) та є підставою для стягнення збитків завданих державі внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

III. Стосовно порядку відшкодування збитків, їхнього розміру

Збитки, завдані державі внаслідок порушення законодавства про охорону атмосферного повітря, зокрема викидів стаціонарними джерелами забруднюючих речовин в атмосферне повітря за відсутності дозволу, підлягають відшкодуванню за весь час роботи стаціонарних джерел викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря за відсутності відповідного дозволу.

Наявність дозволу у суб'єкта господарювання на момент здійснення перевірки не виключає обов'язку правопорушника відшкодувати в повному обсязі завдану шкоду за здійснення викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел без дозволів на їх викиди. (див. висновки, викладені у **постановах Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 26.04.2018 у справі № 903/744/16, від 22.05.2018 у справі № 910/15305/17, від 18.03.2019 у справі № 910/23296/17, від 16.12.2021 у справі № 920/266/19**).

3. Стосовно відшкодування шкоди, завданої забрудненням земельних ділянок

Постановою Верховного Суду України у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 15 червня 2021 року³ у справі № 916/2479/17 розглянуто справу за позовом Державної екологічної інспекції в Одеській області до відповідача - Публічне акціонерне товариство «Одеснафтопродукт» про стягнення збитків, завданих державі у розмірі 1 000 199,95 грн внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

Позовна заява обґрунтована фактом забруднення земель нафтою та нафтопродуктами від нафтопроводу ПАТ «Одеснафтопродукт», що є порушенням статті 96 Земельного кодексу України та статті 52 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища».

Доказова база щодо розміру заподіяних збитків: Державною екологічною інспекцією здійснено розрахунок заявлених до стягнення збитків з урахуванням Акта щодо дотримання відповідачем вимог природоохоронного законодавства, з якого вбачається, що площа забруднення земельної ділянки становить 468 кв. м та 187 кв. м. Розрахунок здійснювався у відповідності до **«Методики визначення розмірів шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства»**, затвердженої наказом Міністра охорони навколишнього природного середовища України від 27 жовтня 1997 року № 171. Суди попередніх інстанцій встановили, що здійснений позивачем розрахунок шкоди у розмірі 1 000 195,95 грн є правильним та обґрунтованим.

Рішення судів попередніх інстанцій. Рішенням господарського суду першої інстанції, яке було залишено в силі постановою апеляційного господарського суду, позовна заява задоволена в повному обсязі. Суди аргументували свою позицію тим, що позивачем було доведено в повному обсязі факт розливу нафти та нафтопродуктів.

Верховний Суд України у складі колегії суддів касаційного господарського суду залишаючи рішення судів попередніх інстанцій без змін та залишаючи без задоволення касаційну скаргу відповідача **зробив наступні висновки.**

Апеляційний суд обґрунтовано не взяв до уваги висновок проведеної судової інженерно-екологічної експертизи через те, що основний об'єкт експертизи, а саме ґрунт із вмістом нафтопродуктів внаслідок події надзвичайної екологічної ситуації, що сталася 13.04.2017, з місця події було вивезено, що унеможлиблює проведення експертного дослідження з

³ <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97868638>

вирішенням судовим експертом питання щодо розміру збитків, завданих внаслідок аварійної події, а також не спростовує вимірювання дійсної площі забруднення на день розливу. Факт рекультивації земель підтверджується актом інспекції, в якому було зафіксовано вивезення забрудненого ґрунту.

Відповідно до статті 166 Земельного кодексу України **рекультивація порушених земель** – це комплекс організаційних, технічних і біотехнологічних заходів, спрямованих на відновлення ґрунтового покриву, поліпшення стану та продуктивності порушених земель. Землі, які зазнали змін у структурі рельєфу, екологічному стані ґрунтів і материнських порід та у гідрологічному режимі внаслідок проведення гірничодобувних, геологорозвідувальних, будівельних та інших робіт, підлягають рекультивації. Для рекультивації порушених земель, відновлення деградованих земельних угідь використовується ґрунт, знятий при проведенні гірничодобувних, геологорозвідувальних, будівельних та інших робіт, шляхом його нанесення на малопродуктивні ділянки або на ділянки без ґрунтового покриву.

Колегія суддів КГС ВС зауважила, що судами попередніх інстанцій на основі зібраних та досліджених у справі доказів і фактичних обставин було зроблено висновок про те, що внаслідок вищевказаного порушення була заподіяна шкода державі у вигляді збитків на суму 1 000 199,95 грн, яка розрахована згідно з Методикою визначення розмірів шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства, затвердженою наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 27.10.1997 № 171, зареєстрованим в Мін'юсті України 05.05.1998 за № 285/2725.

Суд касаційної інстанції зазначив, що, встановивши під час розгляду справи, що висновок експерта за результатами проведення судової інженерно-екологічної експертизи у цій справі містить неточності, а також припущення, суд апеляційної інстанції дійшов правильного висновку про те, що висновки, викладені в ньому, не можна брати до уваги.

4. Стосовно відшкодування шкоди, завданої забрудненням водних об'єктів

Постановою Верховного Суду України у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 11 серпня 2021 року⁴ у справі № 920/739/19, розглянуто справу за **позовом** Сумської місцевої прокуратури в інтересах держави, в особі Державної екологічної інспекції у Сумській області **до відповідача** – Публічного акціонерного товариства «Сумхімпром» **про стягнення 792 644, 27 грн шкоди, завданої водним об'єктам внаслідок скидання забруднюючих речовин зі зворотними водами з перевищенням нормативу гранично допустимого скиду.**

Позовна заява обґрунтована тим, що за результатами перевірки Державною екологічною інспекцією встановлено факт порушення відповідачем природоохоронного законодавства, а саме скидання забруднюючих речовин зі зворотними водами в поверхневий водний об'єкт з перевищенням встановлених нормативів ГДС та визначених дозволом на спеціальне водокористування лімітів БСК5, сульфатів, хлоридів, азоту амонійному, марганцю.

Доказова база щодо розміру заподіяних збитків: Державною екологічною інспекцією проведено розрахунок розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів у період 2018 та 2019 років. Розрахунок здійснено у відповідності з Методики розрахунків розмірів

⁴ <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99123175>

відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів п. 7.1, затвердженої наказом Мінприроди України № 389 від 20.07.2009.

Рішення судів попередніх інстанцій. Рішенням господарського суду першої інстанції, яке було залишено без змін апеляційним господарським судом, позовні вимоги задоволені в повному обсязі. Судові рішення мотивовані доведеністю позовних вимог і наявністю правових підстав для покладення на відповідача обов'язку з відшкодування збитків, завданих внаслідок порушення вимог природоохоронного законодавства України.

Верховний Суд України у складі колегії суддів касаційного господарського суду, залишаючи рішення судів попередніх інстанцій без змін та залишаючи без задоволення касаційну скаргу відповідача, **зробив такі правові висновки.**

Колегія у складі суддів КГС ВС під час розгляду цієї справи зазначила таке. Підставою деліктної протиправної відповідальності є шкідливе винне діяння особи, яка завдала шкоду. Для відшкодування завданої шкоди необхідно довести такі факти: неправомірність поведінки особи; вина того, хто завдав шкоду; наявність шкоди; причинний зв'язок між протиправною поведінкою та заподіяною шкодою.

Наявність усіх зазначених умов є обов'язковою для прийняття судом рішення про відшкодування шкоди. Відсутність одного з елементів складу цивільного правопорушення звільняє боржника від відповідальності за заподіяну шкоду, оскільки його поведінка не може бути кваліфікована як правопорушення.

Зібрані у справі докази свідчать про порушення відповідачем природоохоронного законодавства протягом 2018 року та в паводковий період з 12.03.2019 по 26.03.2019, що зафіксовано в акті перевірки. Це дає можливість притягнути відповідача до відповідальності згідно зі статтею 1166 ЦК України.

Фактичні обставини у справі встановлені під час її розгляду підтверджують висновки попередніх інстанцій стосовно порушення відповідачем чинного законодавства про охорону навколишнього природного середовища, а отже і наявність правових підстав для застосування до відповідача такого заходу відповідальності як відшкодування шкоди, завданої водним об'єктам внаслідок скидів забруднюючих речовин зі зворотними водами з перевищенням нормативу гранично допустимого скиду. Підстав для зміни чи скасування оскаржуваних судових рішень, які прийняті при повному та всебічному дослідженні обставин справи і з правильним застосуванням до спірних правовідносин законодавчих норм, суд касаційної інстанції не вбачає.

5. Щодо відшкодування шкоди, завданої об'єктам природно-заповідного фонду України

Постановою Верховного Суду України у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 25 травня 2023 року⁵ у справі № 924/883/21, розглянуто справу за позовом Шепетівської окружної прокуратури в інтересах держави в особі Державної екологічної інспекції у Хмельницькій області **до відповідача – Шепетівського районного спеціалізованого лісокомунального підприємства про стягнення 10 880 408,00 грн збитків, завданих незаконною порубкою дерев на території об'єкту природно-заповідного**

⁵ <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111460143>

фонду - регіонального ландшафтного парку «Мальованка» (відповідна Постанова прийнята Верховним Судом України у справі № 924/883/21, яка розглядалась судом першої та апеляційної інстанції після її направлення на новий розгляд на підставі Постанови Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 26 липня 2022 року).

Позовна заява обґрунтована тим, що згідно з актом перевірки № 210/05 від 19.03.2021 зафіксовано факт заповідання збитків державі внаслідок здійснення Відповідачем незаконної порубки 2 484 дерев різних порід на території Парку на підставі незаконно виданих лісорубних квитків за відсутності лімітів та дозволів на спеціальне використання природних ресурсів. При цьому прокурор обґрунтував необхідність звернення з позовом бездіяльністю Позивача щодо захисту інтересів держави у зв'язку з виявленими порушеннями через відсутність відповідного фінансування.

Доказова база щодо розміру заповіданих збитків: розрахунок шкоди незаконно зрізаних дерев здійснено з використанням такс для обчислення розміру відшкодування шкоди, заповіданої порушенням природоохоронного законодавства у межах територій та об'єктів природного заповідного фонду України (додаток №1), затверджених постановою КМУ від 24.07.2013 року за № 541, на загальну суму 10 880 408,00 грн.

Рішення судів попередніх інстанцій. Рішенням Господарського суду Хмельницької області від 14.11.2022, яке залишено без змін постановою Північно-західного апеляційного господарського суду від 28.02.2023, у позові відмовлено. Судові рішення мотивовані відсутністю належних доказів неправомірної поведінки Відповідача у спірних правовідносинах та обґрунтованого розрахунку суми збитків. **Судові рішення мотивовані** відсутністю належних доказів неправомірної поведінки Відповідача у спірних правовідносинах та обґрунтованого розрахунку суми збитків. При цьому суди першої та апеляційної інстанцій дійшли висновку, що подані прокурором на підтвердження позовних вимог докази не можуть бути достовірними доказами, що свідчать про порушення Відповідачем норм природоохоронного законодавства.

Верховний Суд України у складі колегії суддів касаційного господарського суду частково задовольняючи касаційну скаргу заступника керівника Рівненської обласної прокуратури та скасовуючи Постанову Північно-західного апеляційного господарського суду від 28.02.2023 та рішення Господарського суду Хмельницької області від 14.11.2022 та передаючи справу на новий розгляд до суду першої інстанції **зробив такі правові висновки.**

При ухваленні оскаржуваних судових рішень суди попередніх інстанцій не врахували імперативний характер норми, закріпленої в частині 4 статті 7 Закону України «Про природно-заповідний фонд України», при визначенні меж територій та об'єктів природно-заповідного фонду до встановлення їх в натурі, залишивши поза увагою встановлені ними обставини щодо створення та розширення Парку уповноваженим органом із включенням до його складу (без вилучення у землекористувачів) земельних ділянок (за відповідними переліками) згідно з проектом створення Парку.

Водночас всупереч вказівкам, що містяться у постанові суду касаційної інстанції, суди першої та апеляційної інстанцій під час нового розгляду знову належним чином не дослідили докази, надані на підтвердження факту здійснення Відповідачем спірної вирубки дерев, та не надали належну оцінку відомостям Акту про такий факт і запереченням Відповідача проти Акту з огляду на їх підтвердження чи спростування іншими доказами, зокрема, польовими переліковими відомостями, актами виконаних робіт тощо.

Суди вирішили спір у справі **без належного встановлення обставин щодо наявності чи відсутності вчинення Відповідачем спірного діяння - вирубки дерев, зафіксованої в Акті**. Тоді як саме **встановлення такого факту є необхідною передумовою для оцінки правомірності дій Відповідача з точки зору дотримання вимог природоохоронного законодавства**, зокрема вчинення їх на території, передбаченій проектом створення Парку, або поза її межами, з отриманням необхідних дозвільних документів на спеціальне використання природних ресурсів чи без них, а також для надання оцінки наявності чи відсутності інших елементів цивільного правопорушення, з'ясування обставин щодо вини Відповідача в заподіянні збитків та їхнього розміру (в разі наявності).

Господарські суди попередніх інстанцій під час розгляду справи не дотримались вимог статей 74, 86, 236, 269, 316 Господарського процесуального кодексу України щодо всебічного, повного і об'єктивного розгляду в судовому процесі всіх обставин справи в їх сукупності, керуючись законом, із належним дослідженням зібраних у справі доказів, а також застосуванням усіх наданих їм процесуальним законом повноважень, у зв'язку з чим неправильно застосували норми матеріального права, **не врахувавши вказівки Верховного Суду України щодо необхідності встановлення усіх фактичних обставин**, які мають значення для правильного вирішення спору щодо застосування цивільно-правової відповідальності на підставі статті 1166 Цивільного кодексу України.

6. Стосовно відшкодування збитків, заподіяних внаслідок самовільного користування надрами

Постановою Верховного Суду України у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 28 березня 2023 року⁶ у справі № 906/702/21 розглянуто справу за позовом Коростишівської окружної прокуратури в інтересах держави в особі Державної екологічної інспекції Поліського округу та Іршанської селищної ради до відповідача – Приватного підприємства «Моноліт» про стягнення 7 648 921,91 грн збитків, завданих внаслідок самовільного користування надрами.

Позовна заява обґрунтована тим, що Відповідачем допущено самовільний видобуток корисних копалин на Володимирському - I родовищі, яке розташоване біля села Добринь Хорошівського району Житомирської області, в період зупинення дії спецдозволу на користування надрами № 2861 від 29.11.2002, з 01.11.2017 по 29.04.2019, чим порушено вимоги статті 24 Кодексу України про надра.

Доказова база щодо розміру заподіяних збитків. Висновок експерта за результатами проведення судової інженерно-екологічної експертизи № 1355/19-25 від 07.10.2019, що здійснена в межах кримінального провадження. Згідно з даного висновку розмір збитків, завданих державі внаслідок самовільного видобутку корисної копалини загальнодержавного значення - габро, на земельній ділянці родовища - Володимирське 1, що знаходиться на відстані 3км на північний схід від с. Добринь Хорошівського району Житомирської області, наданої у спеціальне користування ПП «Моноліт», за період з 01.11.2017 по 23.04.2019, становить 7 648 921,91 грн.

Рішення судів попередніх інстанцій. Рішенням Господарського суду Житомирської області від 18.08.2022, яке залишено без змін постановою Північно-західного апеляційного господарського суду від 06.12.2022, в позові відмовлено. **Судові рішення мотивовані**

---

⁶ <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110205512>

відсутністю у діях відповідача складу правопорушення, а саме: протиправної поведінки, вини, шкоди та причинного зв'язку між протиправною поведінкою та заподіяною шкодою.

Суд першої інстанції, з яким погодився суд апеляційної інстанції, відмовляючи в задоволенні позову, вказав, що в матеріалах даної справи відсутні розрахунки спірної суми завданої навколишньому природному середовищу шкоди, здійснені безпосередньо на місці Державною екологічною інспекцією Поліського округу (1-ий позивач).

Верховний Суд України у складі колегії суддів касаційного господарського суду, залишаючи без задоволення касаційну скаргу Позивача, а Постанову апеляційного господарського суду та рішення Господарського суду першої інстанції без змін, зробив такі правові висновки.

Суди попередніх інстанцій в оскаржуваних рішеннях у цій справі зазначали про **відсутність розрахунків спірної суми, завданої навколишньому природному середовищу шкоди, здійснених безпосередньо на місці екологічною інспекцією за допомогою відповідного засобу вимірювальної техніки** не відповідає вимогам щодо порядку визначення заподіяних збитків, посиляючись зокрема на Методику визначення розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок самовільного користування надрами, затверджену наказом Міністерства екології та природних ресурсів України № 303 від 29.08.2011, згідно з якою:

- Методика встановлює основні вимоги щодо порядку визначення заподіяних збитків і застосовується при визначенні відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок самовільного користування надрами (пункт 1.3);

- збитки розраховуються особами, які уповноважені здійснювати державний нагляд (контроль) за використанням і охороною надр (пункт 3.1);

- для визначення обсягу самовільно видобутих надр безпосередньо на місці видобування виконують прямі вимірювання лінійних розмірів: довжини, ширини та висоти, розраховують об'єм через добуток лінійних розмірів за допомогою відповідного засобу вимірювальної техніки, що має метрологічне підтвердження (пункт 3.1).

Твердження прокуратури в касаційній скарзі про те, що положення вищезгаданої Методики не забороняє її використання при визначенні розміру шкоди іншими особами, зокрема експертом в межах кримінального провадження, не відміняє встановленого статтею 86 ГПК України порядку надання оцінки доказів, згідно з яким жодні докази не мають для суду заздальгідь встановленої сили; суд надає оцінку і зібраним у справі доказам в цілому, і кожному доказу (групі однотипних доказів), який міститься у справі.

Суди попередніх інстанцій встановили, а скаргником не спростовано обставини відсутності вини та протиправної поведінки відповідача, належність обґрунтування розміру шкоди в даному випадку не має вирішального значення для вирішення спору по суті заявлених вимог, оскільки відсутність хоча б однієї зі складових правопорушення (неправомірність поведінки особи, вина того, хто завдав шкоду, наявність шкоди, причинний зв'язок між протиправною поведінкою та заподіяною шкодою) виключає відповідальність.

Зазначаючи про відсутність висновків Верховного Суду України стосовно застосування статей 1, 4-1 Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» (без посилань на конкретні пункти наведених норм), та **щодо можливості розрахунку на підставі Методики збитків, завданих самовільним використанням надр не лише особами, які уповноважені здійснювати державний нагляд (контроль) за використанням і охороною надр, а також і іншими особами, зокрема експертом при проведенні експертизи та**

допустимості висновку експерта, як доказу на підтвердження розміру завданої шкоди (пункт 5.2 цієї постанови), скажчик у тексті касаційної скарги наводить фактичні обставини справи та висловлює свою незгоду зі здійсненою судами оцінкою зібраних у справі доказів, спонукаючи Верховний Суд втрутитися у фактичну складову судових рішень шляхом надання додаткової оцінки та переоцінки обставинам справи та наявним у ній доказам, що виходить за межі повноважень суду касаційної інстанції в силу положень статті 300 ГПК України.

Вочевидь, Верховний Суд України своїм рішенням не захотів вирішувати наявну правову проблему щодо питання можливості здійснення розрахунку на підставі Методики збитків, завданих самовільним використанням надр, зокрема, іншими експертами, хоча у відповідності до ч. 5 ст. 302 ГПК України, суд, який розглядає справу в касаційному порядку у складі колегії або палати, **має право передати справу на розгляд Великої Палати Верховного Суду, якщо дійде висновку, що справа містить виключну правову проблему і така передача необхідна для забезпечення розвитку права та формування єдиної правозастосовчої практики.**

Було б очевидно правильним рішенням, аби Верховний Суд України передав відповідну справу на розгляд Великої Палати Верховного Суду, а не обмежився посиленням у прийнятій постанові на рішення ЄСПЛ у справі "Проніна проти України" в якому зазначено, що пункт 1 статті 6 Конвенції зобов'язує суди давати обґрунтування своїх рішень, але це не може сприйматись як вимога надавати детальну відповідь на кожен аргумент. Межі цього обов'язку можуть бути різними в залежності від характеру рішення. Лише той факт, що суд окремо та детально не відповів на кожний аргумент, представлений сторонами, не є свідченням несправедливості процесу (рішення ЄСПЛ у справі "Шевельов проти України").

Висновок

Підсумовуючи наведену вище практику Верховного Суду України в усіх справах, предметом яких було відшкодування шкоди, завданої довкіллю (його об'єктам) позивачами виступали Державна екологічна інспекція України як уповноважений орган на звернення до суду з позовами про відшкодування збитків, а також прокуратура, яка зверталась до суду в інтересах держави в особі Державної екологічної інспекції. Спори про відшкодування шкоди, завданої довкіллю, здійснювались здебільшого в порядку господарського судочинства. Доказовою базою слугували розрахунки завданих збитків та шкоди, а також Акти перевірок, складених Державною екологічною інспекцією, які брались судами до уваги. Суди задовольняли позови та стягували завдану шкоду за умови доведеності позивачем наявності в діях відповідача складу цивільного правопорушення, необхідного для стягнення шкоди, адже шкода є об'єктивним наслідком поведінки відповідача через недотримання природоохоронного законодавства, а також підтвердження позивачем розміру завданої шкоди (збитків) належними та допустимими доказами, якими є розрахунки завданих збитків, складених уповноваженим органом у відповідності до чинних методик.

Отже, звертаючись до суду з позовом про відшкодування шкоди, дуже важливо враховувати судову практику, викладену в Постановах Верховного Суду, від якої залежить результат судового розгляду спорів, у тому числі, про відшкодування шкоди завданої порушенням законодавства про охорону довкілля.

Але разом з цим варто звернути увагу на те, що процесуальним законодавством Верховний Суд України наділений повноваженнями у встановленому порядку відступати від раніше сформованої правової позиції. Це означає, що принцип єдності судової практики не має

абсолютного характеру, оскільки, без ґрунтовних підстав відступ від попередніх правових висновків неможливий. Такими підставами є очевидна неправильність попереднього висновку, зміни в законодавстві або потреба в узгодженні судової практики в межах Верховного Суду України. Велика Палата Верховного Суду бере до уваги можливі наслідки формулювання нового правового висновку для правової системи, для правозастосування, а також для суб'єктів, залучених у спірні правовідносини.

Тому, в кожному конкретному випадку потрібно враховувати правову позицію Верховного Суду України, яка є чинною на момент звернення до суду з позовною заявою та заявлення відповідних позовних вимог.